

НЕГАТИВНИ ЕФЕКТИ ВЪРХУ ДЕТЕТО ПРИ РАЗДЯЛА С ОСНОВНИЯ ОБЕКТ НА ПРИВЪРЗАНОСТ

Диана Ангонова

Резюме: Раздялата с основната фигура на привързаност оказва значително влияние върху детето и е обект на изследване в областта на психологията на развитието. Постъпването в ясла или първа група на детската градина най-често бележи първата значима и травмираща раздяла в живота на малкото дете. Публикацията представя анализ на негативните ефекти върху детското поведение и развитие вследствие на недоброволно физическо отделяне на детето от майката или друг обект на привързаност. Разгледаните теоретични постановки, направените наблюдения и изводи са в контекста на адаптацията при постъпване в предучилищните институции – първичен преход от семейната среда в детската градина или ясла. В заключение се констатира, че детската реакция следва установена поведенческа последователност, а последиците са различни за всяко едно дете. Недоброволната раздяла има негативни емоционални, физически, познавателни и психологически ефекти върху подрастващите в периода на ранното и предучилищното детство. Раздялата с основния обект на привързаност при постъпване в предучилищните образователни институции следва да се реализира на базата на готовността на детето, като се създават всички необходими предпоставки.

Ключови думи: привързаност, раздяла, основен обект на привързаност, адаптация, поведение, негативни ефекти, детска градина

NEGATIVE EFFECTS ON CHILDREN DUE TO SEPARATION FROM THE PRIMARY ATTACHMENT FIGURE

Diana Andonova

Abstract: The separation from the primary attachment figure has a significant impact on the child and is subject of research within the field of developmental psychology. The admission to a nursery or first kindergarten group most frequently marks the first significant and traumatic separation in the life of a child. The publication presents an analysis of the negative effects on child's behavior and development in result of involuntary physical separation of the

child from the mother or a primary caregiver. The researched theoretical formulations, author's observations and conclusions are in the context of the adaptation upon enrolment in preschool institutions which marks the primary transition from the family environment to the kindergarten or nursery. In conclusion, it is determined that the child's reaction follows an established behavioral sequence, and the consequences differ for each individual child. Involuntary separation has negative emotional, physical, cognitive and psychological effects on children in early and preschool years. Separation from the primary attachment figure upon enrolment in preschool educational institutions should be implemented on the basis of the child's readiness and with the assurance that all essential preconditions are in place.

Keywords: attachment, separation, primary attachment figure, adaptation, behavior, negative effect, kindergarten

УВОД

Привързаността и раздялата в детството са обект на изследване в диадата майка-бебе и майка-дете, като ролята на майката може да бъде заменена от друг възрастен, представляващ основната фигура на привързаност. Терминът раздяла (от англ. *separation*) в контекста на детската привързаност се дефинира като акт на физическото отделяне на дете от майката или възрастния, който основно полага грижи за детето (от англ. *caregiver*). Джон Боулби, основоположникът на теорията за привързаността, обръща внимание на естествените реакции на децата при отделяне от фигурата на привързаност в първата част от своята трилогията, озаглавена „Привързаност и загуба“ (Bowlby, 1969). Наблюдаваните реакции включват тревожност и гняв, а при по-сериозни случаи – депресия и страх. В процеса на детското развитие раздялата и последващите поведенчески реакции се променят с възрастта и варират в зависимост от връзката родител – дете. Раздялата с обекта на привързаност е изследвана през целия период от човешкия живот, както и при някои видове примати. При малките деца обикновено се изразява в реакция на дистрес под формата на плач (Ainsworth and Bell, 1970). На възраст от 1-2 години тази реакция се наблюдава винаги, освен в случаите на отхвърляща привързаност.

Постъпването в детска градина или ясла често бележи първата съществена раздяла на детето с основния обект на привързаност и прехода му от семейната среда към образователна институция. В много от случаите тази раздялата е против волята на детето. Тя е съпроводена от много плач и съпротива от негова страна. Ако не в първия ден, когато детското любопитство към новата среда кара детето с

удоволствие да влезе в новото помещение на детската група, то във втория или третия ден се проявяват сериозни признаци на нежелание и съпротива. Често детето буквално е изтръгнато от ръцете на майката от страна на персонала като единствен начин да бъде вкарано в сградата или помещението. Случаите на деца в яслена група, които доброволно отиват на детска градина в първите дни, без наличието на плач и нежелание за раздяла, са много нисък процент. От изключително значение е продължителността на раздялата в първия ден. Много детски градини имат практиката детето да остане за цял ден (7-8 часа) още в първия ден, при което се наблюдават най-сериозните последици.

Целта на настоящата публикация е да анализира възможните детски реакции, фази и негативни последици върху детското поведение и психо-емоционално състояние при раздяла с основната фигура на привързаност в контекста на постъпването в детска градина или ясла. Включва описание на физически симптоми и поведенчески промени, установени при наблюдение на деца в процеса на адаптация при преход от семейна среда към предучилищните образователни институции. Прилагането на ефективен модел за адаптация с присъствие на родител подпомага процеса на адаптация, предотвратява стреса от раздялата и травмата от изоставяне. Във всички западноевропейски държави достъпът на родител в първите дни от посещението е разрешен. В много европейски държави (включително Турция) се прилага Берлинският модел за адаптация (*Das Berliner Eingewöhnungsmodell*) (Braukhane and Knobloch, 2011), базиран на теорията за привързаността. Като страна член на ЕС и част от европейското социокултурно пространство България следва да прилага съвременни и иновативни модели и практики, способстващи не само когнитивното развитие и стремежа към образователни постижения, а и емоционалното благополучие на детето.

ОСНОВНИ ХАРАКТЕРИСТИКИ НА ПРИВЪРЗАНОСТТА В ДЕТСТВОТО

Теорията за привързаността гласи, че децата развиват силни емоционални връзки с човека, който се грижи за тях през първата година от живота им (монотрония) (Bowlby, 1969). Тези връзки са от изключително значение за нормалното социално и емоционално развитие и благополучие (Petrov, 201). Определящият фактор на привързаност не е необходимостта от храна, а от внимание и отзивчивост. Бебето притежава вродено „социално освобождение“ – поведение като плач и усмивка, които стимулират вниманието на възрастните. Боулби разработва концепция за „вътрешен работен модел“ (англ. *Internal work model*) – когнитивна рамка, която включва умствени представи за разбиране на света, себе си и другите. Взаимодействието на човек с другите се

ръководи от спомени и очаквания от техния вътрешен модел, които влияят и помагат да се оцени техният контакт с другите. Боулби твърди, че ранните преживявания на чувствителни или нечувствителни грижи изграждат себеразбирането и интерпретативните филтри на индивида, чрез които се определят бъдещите взаимоотношения и социалният опит (Bowlby, 1982). Той дефинира няколко ключови характеристики на привързаността (Bowlby, 1980):

Поддържане на близост (от англ. *Proximity Maintenance*) – детето се стреми да стои близо до първичния или вторичния обект на привързаност.

Сигурно убежище – обръщане към обекта на привързаност (възрастният, който полага основните грижи, т.нар. caregiver, обикновено това е майката) за утеха и безопасност в ситуация на страх или опасност.

Сигурна база – обектът на привързаност действа като база за сигурност, от която детето може да изследва околната среда. Това е ключовият момент на адаптацията с родител. Детето опознава новата среда на детското заведение в състояние на спокойствие с много по-голям познавателен интензитет. Попаднало в непозната среда, то се нуждае от своята сигурна база, за да се чувства сигурно и спокойно.

Безпокойство от непознати (от англ. *stranger anxiety*) – това е вроден механизъм, целящ запазването на вида. Започва около 8-9 месеца и продължава до към 2 години, а при някои деца и до по-късно. Именно това е възрастта на постъпване в яслата.

Дистрес при раздяла (от англ. *separation anxiety*) – безпокойство, което се случва при отсъствие на фигура на привързаност. В състояние на стрес децата спират да изследват околната среда с желание и любопитство. Целият им потенциал е насочен към справяне с непознатата и стресова ситуация. Според етологичната теория на Боулби безпокойството при раздяла изпълнява функцията да гържи вече проходило и движещо се дете в близост до родителя. Свързва се със горепосочения стремежът на детето да стои близо до майката с цел оцеляване – поддържане на близост. Същият термин „безпокойство при раздяла“ (*separation anxiety*) се използва и за описание на състоянието на родителите, когато оставят бебето или малкото дете на грижите на друг (Носк, McBride and Gnezda 1989), т.е. раздялата на детето с майката е свързана с безпокойство и за двете страни. Забраненият достъп за родители в помещенията на детската градина в първите дни от постъпването на детето в яслена група или в първа група на ДГ допълнително усилва стреса за родителите, тъй като те нямат информация за случващото се зад стените на детското заведение.

Позитивните последици за детето от здравословна и изпълнена с доверие връзка с основната фигура на привързаност са обект на изследване от страна на различни автори:

1. Формирането на идентичността, включващо чувство за себестойност, компетентност и баланс между зависимост и автономия. (Keck and Kureckney, 1995).
2. Умение за саморегулация, което рефлектира върху успешното управление на собствените импулси и емоции. (Bowlby, 1982; Cole, Michel and Teti, 1994; Hughes, 1997).
3. Развитие на просоциална морална рамка, която включва емпатия, състрадание и съвест (Bowlby, 1982; Keck and Kureckney, 1995).
4. Развитие на здравословна защита срещу стрес и травма, която инкорпорира находчивост и гъвкавост (Masten and Coatsworth, 1998).
5. Способност да създават позитивни взаимоотношения с връстниците. (Lieberman, Doyle and Markiewicz, 1999).

В. Матанова определя базисните функции на сигурната привързаност за детето:

„Да придобие базисно доверие и реципрочно да отговаря, което е основата на бъдещите емоционални отношения.

Да проучва средата с чувство на сигурност и безопасност, което води до пълноценно когнитивно и социално развитие.

Да развива способности за саморегулация, което резултира в ефективно управление на импулсите и емоциите.

Да създава основите за формиране на идентичност, включваща усет за компетентност, собствена стойност и баланс между зависимост и автономия.

Да установява просоциални морални рамки, което влече след себе си емпатия, състрадание и съвест.

Да генерира същностна система от убеждения, обхващаща когнитивни оценки за себе си, родителя, другите и живота като цяло.

Да се снабди със защити срещу стреса и травмата, което включва формиране на ресурси.“ (Matanova and Todorova, 2013: 135)

Първоначално Боулби не отчита индивидуалните особености като фактор за формиране на привързаността. М. Ейнсуърт (Ainsworth et al., 1978) създава диагностичния метод „Непознатата ситуация“, с който въвежда понятието *стиливе на привързаност*. Методиката дефинира три водещи типа привързаност на базата на детска реакция именно при раздяла с майката. Някои анализатори на метода (Field, 1996) не са съгласни, че стилът привързаност се определя единствено от детското поведение при акта на раздялата – реакция при раздяла, поведение в отсъствие на майката, поведение при наличие на непозната жена и реакция при завръщане на майката. Необходимо е да се отчете и взаимодействието на майката и детето извън контекста на раздялата, степента на отзивчивост и грижа, изграждащи вътрешния работен модел.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИ АСПЕКТИ НА РАЗДЯЛАТА С ОСНОВНИЯ ОБЕКТ НА ПРИВЪРЗАНОСТ В ПЕРИОДА НА РАННОТО И ПРЕДУЧИЛИЩНОТО ДЕТСТВО

Фазите, през които преминават малките деца при раздяла с майката за по-дълго от кратък период, за първи път са описани от Боулби в сътрудничество с Дж. Робертсън, (Robertson and Bowlby, 1952). По-късно други автори дефинират различни фази (Caye, 1996), но направените от Боулби и Робертсън изводи са най-релевантни, що се отнася до раздялата при постъпване в детска градина или ясла. Те стигат до заключението, че „Когато дете на възраст между 18 и 24 месеца, което до момента е имало нормална връзка с неговата майка и не е било разделяно от нея за повече от няколко часа, е отделено от нея в неперсонална среда (т.е. среда, която не предоставя заместител на майчини грижи), то обикновено прогресира през три фази на емоционален отговор, които ние описваме като „протест“, „отчаяние“ и „отхвърляне.“ (Robertson, 1953: 383). Деца, които проявяват тази предвидима последователност от поведенчески реакции. Първоначално трите фази са дефинирани като „протест“, „отчаяние“ или „скръб“ („безнадеждност“, от англ. *despair*) и „отхвърляне“ (от англ. *denial* отрицание), а по-късно променят името на последната фаза на „отделяне“ / „непривързаност“ (от англ. *detachment*, антоним на *attachment* – привързаност). В литературата се използва съкращението PDD, което представлява първата буква на всяка една от трите фази – Protest→Despair→Detachment.

Фазата на протест се характеризира с плач, яростно протестиране, вкопчване в майката и опити да се измъкне от възрастния, който се опитва да го отдели. При настъпване на фазата на отчаяние/скръб детето спира да плаче и протестира след известно време, но въпреки че изглежда спокойно, не се чувства добре, отсъства познавателна активност и отказва опитите за контакт на възрастните наоколо. Тази фаза може да продължи до няколко дни в детската градина и води до отлагане на познавателното развитие.

Фазата на отделяне/отхвърляне настъпва, когато раздялата продължи по-дълго и обикновено се наблюдава след 3-5 дни от посещението на детската градина. Детето може да започне да играе с другите, но може и да бъде предпазливо в контактите. При завръщане на родителя, то може да го игнорира или да го посрещне ядосано. След взимане от детската градина проявява необичайно поведение спрямо основния обект на привързаност, като отказва близост.

Боулби смята, че тези фази на реакция при раздяла важат за всички видове раздяла при бебета и малки деца, дори при децата, за които грижите се полагат в семейната среда на техния дом от друг възрастен (Bowlby, 1961). Той прави своите заключения на базата на богата основа от теоретични

постановки и емпирични изследвания на различни автори. Боулби твърди, че PDD е представена в трудовете на Фройд и е посочена в теорията му за безпокойството като „да ти липсва някой, който е обичан и желан“ (Freud, 1926: 293). Боулби очертава поредицата от реакции, свързани със загубата на обект от схемата на Фройд, в три реакции на загуба: безпокойство, реакцията на загуба на обекта, генерираща протест; болката и скръбта от загубата, пораждаща отстъпление, генерира отчаяние; защитната реакция, която е свързана с опитите за справяне с безпокойството и тъгата, генерира отхвърляне. Боулби вижда отхвърлянето като потенциален източник на затруднения при изграждането на близки взаимоотношения в бъдеще.

НЕГАТИВНИ ЕФЕКТИ ВЪРХУ ДЕТСКОТО ЗДРАВЕ, ПОВЕДЕНИЕ И БЛАГОПОЛУЧИЕ ПРИ НЕДОБРОВОЛНА РАЗДЯЛА С ОСНОВНИЯ ОБЕКТ НА ПРИВЪРЗАНОСТ

Психологическото съзряване на детето е необходима част от цялостното развитие на личността. Тя се реализира чрез изпълнението на няколко ключови за развитието задачи. В първата година от живота на бебето майката трябва да задоволи потребността от зависимост (от англ. *Dependency need*¹), да изгради чувство на доверие, сигурност и привързаност, да осигури необходимите за всеки период набор от стимули.

От първата до третата година детето трябва да получи подходящите условия за развиване на своята автономност и усещане за независимост; да продължи да развива осъзнаването и възприятията си за външни и вътрешни стимули; да развива езиковите си умения и речта; да развива социална емоционалност (емпатия, съвест, удовлетвореност от свършена работа или лични постижения, социално представяне и др.). Всяко събитие, което представлява предизвикателство за вродените механизми за адаптация, подлага на риск усещането за сигурност особено, когато детето не е получило пълноценна родителска грижа – задоволяване не само на физическите, но и на емоционалните и познавателните потребности. Краткосрочните ефекти от раздяла с основния обект на привързаност се разделят на няколко етапа според възрастта на детето – от 0 до 1 година, от 1 до 3 и от 3 до 6 години.

Краткосрочните ефекти от раздяла с основния обект на привързаност в първата година от живота са (Fahlberg, 2008):

- Регресия по отношение на потребността от зависимост.
- Подкопаване на чувството за сигурност и доверие на детето, че възрастните ще бъдат на разположение за неговите нужди.

¹ Според дефиницията на Сежен: „жизненонеобходими, вродени инфантни нужди от обгрижване, любов, грижа, подслон, закрила, храна и топлина“ (Segen, 1992) Терминът се отнася за нуждите на индивида, които не може да задоволи сам. Segen, J, (1992). The dictionary of modern medicine. New Jersey: Parthenon Publishing Group.

- С промените в ежедневието, които съпътстват смяната на човека, полагащ грижи за детето, се нарушава овладяването на уменията за последователност и основните представи за причина и следствие.

Възможни дългосрочни ефекти от раздяла с основния обект на привързаност от 0 до 1 година (Fahlberg, 2008): Ако потребностите от зависимост на детето не са удовлетворени, детето може да порасне с усещането, че животът нещо му дължи. Съвсем вероятно е да има проблеми при задоволяване на потребностите от зависимост на другите. Доверието към другите ще бъде нарушено. Проблеми с ученето, вторични от проблемите с причината и следствието, могат да възникнат, но е възможно да не бъдат установени до 4-6 клас.

Краткосрочни ефекти от раздяла с основния обект на привързаност между 1 и 3-годишна възраст (Fahlberg, 2008):

- Регресия по отношение на наскоро придобити умения.
- Нарушава се балансът между зависимостта, съответстваща на възрастта и независимостта на детето.
- Усещането на детето както на външните, така и за вътрешните стимули може да бъде притъпено.

Възможни дългосрочни ефекти от раздяла с основния обект на привързаност в периода между 1 и 3-годишна възраст (периодът на постъпване в детска градина или ясла): Съществува вероятност индивидът да поеме ролята на жертва или агресор. Възможно е да се наблюдават проблеми с контрола и/или да има дългосрочни фини езикови проблеми. Като възрастни могат да бъдат неадаптивни, негъвкави и да не могат да се справят по подходящ начин с агресивните си импулси. Дългосрочни проблеми с междуличностни отношения и развитие на съвестта, поради липса на подходящо развитие на социалните емоции може да се проявят.

Краткосрочни ефекти от раздяла с основния обект на привързаност между 3 и 6-годишна възраст (Fahlberg, 2008):

- Егоцентричното мислене на детето и засиленото въображение, характерни за тази възраст, провокират интерпретации относно причината за раздялата и усещане за изоставяне. Важно е възрастният да идентифицира пресъздаването на ситуацията от детското въображение и да се избегне чувство за вина, че детето е направило нещо лошо и това е неговото наказание.
- Възможно е детето да започне да проявява безразборна привързаност към възрастните.
- Детето преживява вътрешен конфликт относно „добрите“ и „лошите“ черти в себе си и другите.

Възможни дългосрочни ефекти от раздяла с основния обект на привързаност в периода между 3 и 6-годишна възраст: Поради

комбинацията от силно развито въображение и борбата „добро срещу лошо“ детето в предучилищна възраст може да възприеме себе си като „лошият“, който е причинил раздялата. Психолозите отчитат влиянието и на Египовия комплекс. В комбинация с развитото въображение детето може да мисли, че раздялата е свързана с това, че е искало родителя от противоположния пол само за себе си. Този ефект се наблюдава особено при деца, които имат по-малко братче или сестриче, което остава у дома с родителите, докато то е оставено в детската градина. Специалистите смятат, че може да има дългосрочни последици по отношение на проблемите с половото идентифициране. Въображението на детето може да припише раздялата на това, че е твърде „голямо“ или твърде „малко“ в неговото семейство и да се отрази на самооценката му.

Когато раздялата е извършена против волята на детето в предучилищна възраст и то не посещава доброволно детското заведение, се наблюдават и следните състояния:

Безпокойство от раздяла или страх от изоставяне – детето започва да проявява видими признаци на безпокойство при ситуация, в която може да бъде изоставено отново. В този момент детето проявява непостоянно поведение между изключително вкочване или отделяне/отхвърляне. При вкочването детето търси постоянно внимание и физически контакт. Наблюдава се регресия по отношение на самостоятелността – иска да бъде обслужвано, подпомагано и обгрижвано повече от нормалното. Започва да се вкочва в майката (родителя), когато тя направи опит да излезе или да го остави. Обикновено това е на път за детската градина или ако го оставя на детегледачка.

Отделянето (отхвърляне, непривързаност) се изразява в поведение на незаинтересованост от страна на детето към обекта на привързаност. Може да отказва прегръдки и целувки, което е механизъм за предотвратяване на повторно нараняване. Детето започва да има повече изисквания към родителите за внимание, грижа и дори подаръци. Става по-капризно и неспокойно. Независимо дали безпокойството от раздяла и страхът от изоставяне се изразяват чрез вкочване или отделяне/отхвърляне, те носят затруднения за обекта на привързаност – родителите.

ФИЗИЧЕСКИ СИМПТОМИ И ЗДРАВΟΣЛОВНИ НАРУШЕНИЯ ВСЛЕДСТВИЕ НА РАЗДЯЛАТА С ОСНОВНИЯ ОБЕКТ НА ПРИВЪРЗАНОСТ

Психолозите споделят различни симптоми при различните деца вследствие на неправилна адаптация и травма от изоставяне: агресивно поведение, особено вечер след като родителите вземат детето от ДГ; неспокоен сън; нощно напикаване, напикаване и връщане към памперса; отказ от рутинни и дори любими дейности като напр. къпане.

У детето се формира негативно отношение към детската образователна институция, което се изразява с нежелание за посещение, силен плач всяка сутрин, неясни оплаквания или чрез повтарящи се неразположения (Vacus 2007: 29). Според емпирични изследвания направени от авторите на Берлинския модел за адаптация наличието на рязка раздяла и липсата на плавна адаптация с родител води до продължителни периоди на боледуване, тревожно поведение и нарушения в развитието (Laewen, H. J.; Andres, B. & Hédervári, É., 2003).

Основните симптоми наблюдавани при нежелана раздяла и адаптация без присъствие на родител, са:

- Нисък имунитет, често боледуване, склонност към респираторни заболявания и вирусни инфекции – Резултатите от изследователски проект за адаптацията на деца от предучилищна възраст на Свободния университет в Берлин (Laewen, Andres and Hédervári, 2006) през 80-те години на миналия век показват негативните последици при липсата на присъствие на родител в модела за адаптация. Деца, които не са придружавани от родител по време на процеса на адаптация в детската градина, боледуват до 4 пъти по-дълго от адаптираните с присъствие на родител през първите седем месеца след приема. Неправилно адаптираните деца в значително по-ниска степен са способни да се възползват от възможностите за развитие в новата среда и проявяват силно изявено поведение на страх и безпокойство.
- Хранителни разстройства и смущения – О’Шаунеси и Далос (O’Shaughnessy and Dallos, 2009) анализират връзката между моделите на привързаност и хранителните разстройства. Според тяхното проучване в литературата са посочени фактори като екстремна тревожност при раздяла и неразрешена загуба и травма при лицата с хранителни разстройства, диагностицирани като анорексия невроза. В изследване, свързано с наблюдение на процеса на адаптация в условията на държавните и общински детски градини (Andonova, 2016), проведено през 2015 година като част от дисертационния труд на автора, се наблюдава случай на дете от женски пол на възраст 2 години и 6 месеца, което цяла учебна година отказва да се храни в яслата и приема храна два пъти дневно – само сутрин и вечер. До момента на наблюдението детето не беше започнало да се храни в ДГ. Подобни хранителни разстройства имат силно негативни последици за физическото здраве на един подрастващ организъм.
- Тревожност, безпокойство, депресия и страх – Центърът за детско развитие към Харвардския университет (Center on the Developing

Child, Harvard University)² провежда редица изследвания върху влиянието на стреса в периода на предучилищното детство върху когнитивните и поведенческите умения на децата. Обширните изследвания върху биологията на стреса показват, че здравословното развитие може да „дерайлира“ от прекомерно или продължително активиране на системите в тялото и мозъка за реагиране при стрес. Така наречения „токсичен стрес“ може да има отрицателни ефекти върху способността за учене, върху поведението и здравето в рамките на цялата продължителност на живота на индивида.³ Токсичният стрес в ранното развитие на индивида може да увреди архитектурата на мозъка и да увеличи риска от сериозни проблеми за психичното здраве, които могат да възникнат след време, дори година след периода на излагане на стреса.

При проведено пилотно изследване през септември 2019 година в 38 ДГ „Дора Габе“ в град София за прилагане на модел за адаптация с присъствие на родител при постъпване в яслена група на детската градина при децата от контролната група се наблюдават по-вече от горепосочените симптоми. Таблица 1. представя наблюдаваните сериозни реакции при деца от пилотното изследване и наблюдение на адаптацията в яслена група и първа група на детската градина за целите на други изследвания на автора.

Таблица 1. Поведенчески промени и физически симптоми вследствие на раздяла с основния обект на привързаност, наблюдавани при деца в процеса на адаптация в яслена група и първа група на ДГ

Възраст	Пол	Симптоми
2 г. 6 м.	женски	В първите 3 дни се наблюдават силни признаци на безпокойство и тревожност по-малко от час след раздялата, изразени чрез спонтанно повръщане след закуска. Детето проявява нежелание за ходене на детска градина, плач и съпротива.
2 г. 6 м.	женски	Отказва да се храни в детската градина в продължение на повече от 1 година. В делнични дни приема храна само сутрин и вечер на възраст от 1 година и 6 месеца.
2 г. 2 м.	женски	В първите дни в детската градина проявява неспирен силен плач и постоянно желание да отиде на гърне по голяма нужда. Безпокойството от раздялата се проявява чрез вегетативната нервна система. При поставяне на гърнето продължава да плаче и да казва, че ѝ се ходи, но не се изхожда. Слагането на гърне може да се осъществи 5-10 пъти без успокоение или резултат.

² <http://developingchild.harvard.edu/>

³ <http://developingchild.harvard.edu/science/key-concepts/toxic-stress/>

2 г.	женски	След посещение на ДГ няколко дни започва да отказва участието на майката в рутинни дейности. Предпочита вторичен и третичен обект на привързаност пред първичния. Отказва прегръдки и физически контакт.
3 г. 2 м.	мъжки	Неспокоен нощен сън, изразен в сънуване на кошмари и будене с плач и писъци. Описва усещане за страх и срам в детската градина.
3 г.	мъжки	Силно безпокойство, плач и отказ да заспи вечер, докато не му бъде казано, че няма да ходи на ДГ на следващия ден.
1 г. 6 м.	мъжки	Вкопчване в родителите, безпокойство от раздяла, невъзможност да го оставят на близки роднини или в ДГ.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

На базата на направеното теоретично проучване и лично авторско наблюдение се установява, че раздялата с основния обект на привързаност е причина за сериозни негативни емоционални, физически, познавателни и психологически ефекти върху погроставащите в периода на ранното и предучилищното детство. Детската реакция следва установена поведенческа последователност, а последиците са различни за всяко едно дете. В зависимост от възрастта проблемите в развитието могат да бъдат свързани с нарушения по отношение на потребността от зависимост, подкопаване на чувството за сигурност и доверие на детето, че възрастните ще бъдат на разположение за неговите нужди, объркване по отношение на основните представи за причина и следствие, регресия по отношение на наскоро придобити умения, загуба на самостоятелност и автономност, притъпено усещане за външни и вътрешни стимули. Емоционалните нарушения се изразяват в тревожност, безпокойство, депресия, агресивни прояви, истеричен плач, апатия, вкопчване и отхвърляне. Познавателното развитие търпи регресия – намалена познавателна активност, загуба на наскоро придобити знания и умения, връщане към предходна фаза в развитието, загуба на самостоятелност. Физическите симптоми се изразяват чрез нисък имунитет и често боледуване; спонтанно вдигане на температура; хранителни разстройства, отказ от хранене; повръщане; нарушения в съня, кошмари, бълнуване, нощно напикаване; връщане към памперса. Психологическите ефекти от раздялата са свързани със самооценката и усещането за сигурност и доверие в света, себе си и другите, с травмата от изоставяне и необяснимо чувството за вина, срам и страх. Психологическите ефекти е трудно да бъдат доказани и отгадени единствено на раздялата при постъпване в детска градина или ясла, тъй като причините за тях често са по-комплексни.

Ефективният модел за адаптация при постъпване в детска градина или ясла подпомага детското развитие и емоционално благополучие. Раздялата с основния обект на привързаност се реализира на базата на готовността на детето, като се създават всички необходими

предпоставки. Детето се чувства значимо и уважавано. Избягването на психичния стрес в ранното и предучилищното детство благоприятства както когнитивните, така и некогнитивните умения, като се подпомага: формирането на идентичността и чувството за себестойност и компетентност; развитието на здравословна защита срещу стрес и травма; уменията за емоционална саморегулация и управление на собствените импулси; развитието на просоциална морална рамка, която включва емпатия, състрадание и съвест; и не на последно място способността да създават позитивни взаимоотношения с връстниците.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Андонова, Д. (2020) Теоретични аспекти на единен модел за адаптация с присъствие на родител при преход от семейна към институционализирана образователна среда, сп. Педагогически изследвания, том 1 (2020), стр. 56-68, ISSN 2683-1376 [Andonova D. (2020) Theoretical aspects of adaptation model with the presence of a parent when entering kindergarten, sp. Pedagogicheski izsledvaniya, Tom 1 (2020), p. 56-58, ISSN 2683-1376]
- Андонова, Д. (2016) Традиции и стереотипи при формиране основите на националния характер в предучилищна възраст. (Сравнителен анализ на семейните модели на възпитание в България и Германия). Дисертационен труд. [Andonova D. (2016) Traditsii i stereotipi pri formirane osnovite na natsionalniya karakter v preduchilishtna vazrast. (Srvnitelen analiz na semeynite modeli na vazpitanie v Balgaria i Germania). PhD diss.]
- Ainsworth, M. D. S., & Bell, S. M. (1970) Attachment, exploration, and separation: Illustrated by the behaviour of one-year-olds in a strange situation. *Child Development*, 41, 49-67. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/5490680?dopt=Abstract> [accessed 02.12.2020]
- Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., Waters, E., & Wall, S. (1978) Patterns of attachment: A psychological study of the Strange Situation. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Bowlby, J. (1969) Attachment and loss: Vol. 1. Attachment. New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1980). Attachment and loss: Vol. 3. Sadness and depression. New York: Basic Books.
- Braukhane, K., Knobloch, J., (2011) Das Berliner Eingewöhnungsmodell – Theoretische Grundlagen und praktische Umsetzung http://www.kita-fachtexte.de/uploads/media/KiTaFT_Braukhane_Knobloch_2011.pdf [accessed 02.12.2020]
- Caye, J. (1996) Effects of separation and loss on attachment. Chapel Hill: School of Social Work, University of North Carolina at Chapel Hill.
- Cole, P. M., Michel, M. K., & Teti, L. O. (1994) The development of emotion regulation and dysregulation: A clinical perspective. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 59(2-3), 73-100, 250-283. <https://doi.org/10.2307/1166139> [accessed 20.11.2020]

- Fahlberg, V. I. (2008) Developmental Effects of Parent Separation/Loss, Written by IHS for the Ohio Child Welfare Training Program Final 2008. Adapted, with permission, for State of Kansas Department for Children and Families-January 2017 http://www.dcf.ks.gov/Agency/KCWPTP/Documents/Module8/Module%208%20HO%2019%20Developmental%20Effects%20of%20Parent%20Separation_170222.pdf [accessed 5.12.2020]
- Field, T. (1996) Attachment and separation in young children, *Annual Review of Psychology*, Vol. 47:541-561 (Volume publication date February 1996) <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.47.1.541> [accessed 30.11.2020]
- Freud, S. (1926) Inhibitions, symptoms and anxiety. In J. Strachey, & A. Freud (Eds.), *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud* (pp. 77-175). London: The Hogarth Press.
- Hock, E.; McBride, S.; and Gnezda, M. T. (1989) „Maternal Separation Anxiety: Mother-Infant Separation from the Maternal Perspective.“ *Child Development* 60:793-802.
- Hughes, D. (1997) *Facilitating Developmental Attachment*. Northvale, NJ: Jason Aronson.
- Keck, G., & Kupeckney, R. (1995) *Adopting the hurt child: Hope for families with special needs kids*. Colorado Springs, CO: Pinion Press.
- Lieberman, M., Doyle, A., Markiewicz, D. (1999) Developmental patterns in security of attachment to mother and father in late childhood and early adolescence: Associations with peer relations. *Child Development*, 70(1), 202-213.
- Masten, A. S., & Coatsworth, J. D. (1998) The development of competence in favorable and unfavorable environments: Lessons from research on successful children. *American Psychologist*, 53(2), 205-220. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.53.2.205> [accessed 5.11.2020]

За автора:

Диана Андонова е доктор по прегучилищна педагогика и хоноруван преподавател към катедрата „Прегучилищна и медийна педагогика“ на ФНОИ, Софийски университет „Св. Климент Охридски“. Изследователските ѝ интереси са в областта на влиянието на националните и културни особености върху възпитателните модели в семейството и детската градина и адаптацията при преход от семейна среда в прегучилищните заведения (детска градина и ясла).

E-mail: diana.andonova@gmail.com

About the Author:

Diana Andonova holds a PhD in Preschool Education and is non-tenured instructor at the Preschool and Media Education department of the Faculty of Educational Studies and the Arts (FESA) at Sofia University “St. Kliment Ohridski”. Her research interests include the impact of national and cultural specifics over child upbringing models in the family and at kindergarten as well as the adaption during the transition from a family environment to preschool facilities (nursery and kindergarten).

E-mail: diana.andonova@gmail.com